

האבוקה השביעית שהודלקה בטקס יום השואה בבית הספר קדמה שבשכונת התקווה לזכר כל בני האדם שנרדפו והושמדו הדגישה את ההיבט האוניברסלי של הטקס, אבל גם את המיקום הפרטיקולרי של מעצביו. זו היתה קריאת תיגר הן על תביעת המדינה למונופול על ייצוג ערכים אוניברסליים, הן על תיוג האינטרסים שמייצג בית הספר כפרטיקולריים.

תמר ברקאי וגל לוי

להפוך את יום הזיכרון לחללי צה"ל למשהו אוניברסלי... כל זה יחד הוא ניסיון לדה-ציוניזציה של המדינה, לסלף ולעוות כל דבר יהודי וציוני. דברים דומים נאמרו על ידי חבר הכנסת דב שילנסקי: "האזכור של אסונות אחרים לא מוסיף שום דבר... זה נותן לנוער את המסר הלא נכון, 'זה קרה לנו, זה קרה גם לאחרים', בשעה שלנו זה קרה כי לא היו לנו ארמה וצבא משלנו... רק אנחנו רוצים להיות אוניברסליים, להראות גדלות נפש". ואילו הסופר אהרן מגד טען כי "יש דברים שעם צריך לשמור עליהם כנכס תרבותי, אחרת אין ייחוד של עם".¹

טקס יום השואה הסתיים בהשמעת הפיוט "ברכי ירושלים את ה'" מפי הזמר אביהו מדינה – בחזירה המשקפת את כוונתו של בית הספר קדמה להעמיד את התרבות המזרחית-ישראלית כחלק מהקאנון התרבותי הישראלי. זאת, ועובדת מיקומו של קדמה בשכונה שרוב תושביה מזרחים, העלו, בנוסף לתגובות ששללו את המימד האוניברסלי של הטקס, התייחסויות הנוגעות למונופול האשכנזי כביכול על השואה. התייחסויות אלה ביטאו, גם אם לא במפורש, מעין תרעומת על כך שגם בנושא זה, שנדמה כי הוא ניצב מעל כל מחלוקת, צף ועולה הקונפליקט האתני. כך, למשל, במכתב למערכת העצב, מ-28 באפריל 1995, מסכים הכותב עם הצורך לציין את יום השואה בהקשר האוניברסלי שלה, אך בריבזמן גורס כי "הצביון המזרחי שמקנה שטרית לטקס יום הזיכרון פסול... השכול הוא נחלת כל מגזרי החברה הישראלית ואין להדגיש בו תוכן עדתי אלא את האבל שכולנו חשים ביום זה". ביקורת אחת נוספת, הנוגעת לעובדה שהטקס נערך על ידי מזרחים, הובעה במכתב אחר שפורסם באותו גיליון: "שואת העם היהודי והעובדה שחלה ברובה המכריע על האשכנזים היא, כנראה, אבן נגף בלוגיקה של תיאוריית הקורבן של היהדות המזרחית. שטרית אינטליגנטי מספיק כדי לא להכחיש את השואה; במקום זאת הוא מוכיח לתלמידיו כי היו כבר מקרים כאלה בהיסטוריה, ואין להם לאשכנזים זים מונופול על השמדות, אז שלא יעשו מזה עניין".

אל מול ביקורת זו היו גם שראו בטקס פתח להתבוננות מחודשת בסמלים הלאומיים, דבר חיובי בשל עצמו. התייחסות זו התאפיינה

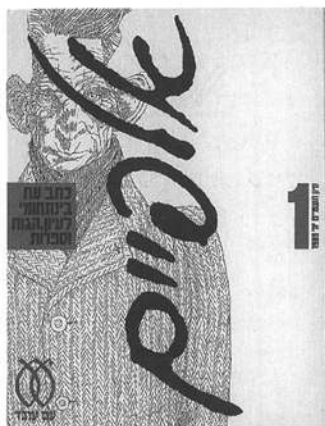
אנו, יהודים בני הדור השלישי לתקומה ועצמאות, מבקשים בדחילו ורחימו ליטול מתוך אש זכרם של ששת מיליוני הקורבנות של השואה הנאצית, למעין אבוקה נוספת ולהציגה בפני כל העולם. אבוקה שביעית. לנו הזכות הטרגית לעמוד כאן, לזכור ולהזהיר: אין עם, אין תרבות ואין קבוצת בני אדם המוחסנים מפני שנאה, גזענות, רדיפות והשמדה. שנאת האחר, רדיפתו וחיסולו הם תופעה חברתית העלולה לתקוף כל חברת בני אנוש ובכל זמן. אין אנו מתכוונים חס וחלילה להמעיט מכאב זיכרון בני עמנו, או לערוך השוואות בין שואה לשואה.

כל שאנו מבקשים הוא להזכיר לכל בני האנוש כי רדיפת האחר והשמדתו היא מפלצת אנושית, יצירת מוחו וכפיו של האדם, כפי שידעו זאת גם גזעים ועמים אחרים, בני דתות וקבוצות אוכלוסייה שונות במהלך ההיסטוריה האנושית. עלינו לזכור שרק האדם יכול לה מפלצת הנוראה הזאת. אנו, צאצאי הנורא מכל, היום זקופי קומה, נושאים תפילה לשלום ואחוות העמים, הדתות, הגזעים והתרבויות.

- סמי ש. שטרית (טקסט לטקס יום השואה בבית הספר קדמה)

בערב יום השואה 1995 הוחלט בבית הספר התיכון קדמה בתל-אביב לחרוג מהמתכונת הטקסית המקובלת ולהדגיש את הגזענות ואת הסבל האנושי כהיבטים אוניברסליים של השואה. לשם כך, בנוסף לשש האבוקות המסמלות את ששת מיליוני היהודים שנספו בשואה, הוקרא הטקסט המופיע לעיל על ידי ניצול שואה והודלקה אבוקה שביעית לזכר רצח קבוצות ועמים אחרים. פרסום הידיעה בדבר מתכונתו של הטקס עורר תגובות עזות ומנוגדות. נוער בית"ר התארגן להפגנה מול בית הספר, ביום השואה, במחאה על "הפקעת ייחודה של השואה" (העצב, 21.4.1995).

חברת הכנסת לימור לבנת ביקרה את בית הספר בטענה כי "יש לנו, ליהודים, יום אחד בשנה, שבו אנחנו מתייחדים עם זכר ההרוגים בגין היותם יהודים, והיום הזה צריך להיות יחיד ומיוחד". לבנת הדגישה את ההקשר הלאומי-ציוני שבו יש לציין יום זה וטענה ש"מנהל קדמה רוצה

'אלפיים': כתב־עת ביתחומי לעיון, הגות וספרות, עורך אהוביה מלכין, גיליון 1, יוני 1989.

יוני 5 < נשיא המדינה, חיים הרצוג, מקל, בפעם השלישית, בעונשם של אנשי המחתרת היהודית וקוצב את עונשם של שלושת השבויים למאסר עולם, לעשר שנים, מהם יופחת שליש בשל התנהגות טובה. 6 < מבקרת המדינה, מרים בן פורת, מפרסמת בפעם הראשונה את רשימת התורמים למפלגות הגדולות. 7 < האסיר הפלסטיני הוותיק ביותר, עומר אל קאסם, שכונה "מנדלה הפלסטיני", מת בכלא לאחר 21 שנות מאסר. 18 < תושב אריאל, העולה מארה"ב, פרידריך רוזנפלד, נרצח בדקירות סכין בידי שלושה רועים פלסטינים מהכפר בורקין. התפרעויות קשות מצד מתנחלים, שיתקפו את ראש הממשלה, יצחק שמיר, בעת ההלוויה; שישים מתנחלים, רובם מאריאל, יתקפו ערבים ליד צומת גהה וצומת קאסם ב־21 בחודש ויעקרו עצי זית בכפר חארס. 20 < מנהל בית הספר הפתוח בירושלים, מיכה שלווי, שהזמין את אודי אדיב להרצאה בבית הספר, מסרב להתחרט על כך בפני ועדת החינוך של הכנסת ומתפטר. 22 < פרופ' מנחם שטרן, מבכירי ההיסטוריונים בארץ, נרצח בדקירות סכין על ידי מחבל בעמק המצלבה, בדרכו מביתו לספרייה הלאומית. 25 < כוחות הביטחון עוצרים אחד־עשר מתנחלים בחשד לרצח חמידס ערר מהכפר בני זיד, בעת שטיילו באזור. לאחר חקירה יישארו במעצר שניים, מאיר ברג ואריאל ביגון. 27 < במועדון המטרו בתל־אביב נחוג, בראשונה בארץ, שבוע הגאווה של הקהילה ההומוסקסואלית והלסבית. 29 < שמונה פלסטינים, פעילים בולטים בתנועת הפת"ח והחזית הדמוקרטית, מגורשים ללבנון בעקבות מעורבותם בארגון האינתיפאדה, לאחר שבג"ץ דוחה את ערעורם. 30 < תחת אבטחה כבדה נערכים 50 טיולים של מתנחלים בגדה, חלקם בתוך כפרים ערביים.

+ רואים אור בעברית: אבנים זה לא הכל – האינתיפאדה ונשק הכרוזים, ספרם של שאול משעל וראובן אהרוני, הכולל תרגום לעברית של כרוזים, קריקטורות ושירים מהאינתיפאדה; גיליון ראשון של אלפיים, כתב־עת מעורב לדברי מסה ועיון בעריכת אהוביה מלכין; תעתנעון, מאת יצחק בן־נר. רומן אינתיפאדה: חייל בשירות סדיר בשטחים מסרב להתקלח, גם כאשר הצחנה העולה ממנו מזעיקה נגדו את חבריו ומפקדיו; אוסף משירי נזיה ח'יר רואה אור בעברית. < "הצרפתים", סדרת הרצאות בגלריה בוגרשוב על פילוסופיה צרפתית עכשווית. < רואים אור בעברית: הבסיס, קובץ סיפורים קצרים מאת נאג'י אל ד'אהר; הכרזת העצמאות של המדינה הפלסטינית, ספרו של דיב עכאווי; השירים הפולקלוריים של הנשים באירוסין ובחתונות, ספרה של נא'לה עזאם־לבס.

יולי 6 < פיגוע התאבדות באוטובוס קו 405, שנסע מתל־אביב לירושלים. מחבל שהיה באוטובוס אחז בהגה, סובב אותו ימינה ודורר את האוטובוס לתהום. שישה־עשר נוסעים נהרגים ועשרים ושבעה נפצעים. 28 < השיח' עובייד, מפקד החיזבאללה באזור דרום לבנון, נחטף מביתו שבדרום לבנון על ידי סירת מטכ"ל. החטיפה נעשית לצורכי מיקוח להחזרת שבויי צה"ל, ובכללם רון ארד (לא יהיה מיקוח והשיח' עובייד יישאר כלוא בישראל עד יום כתיבת הדברים). + העיתונים מדווחים על "קייטנות אינתיפאדה" בכפרים ערביים בגליל: קייטנות המשתמשות בסמלי אינתיפאדה. < רואה אור בעברית: מעבר לאופק הקרוב – סיפורים ערביים בני־ימינו, קובץ סיפורים בתרגום עברי. < הקיבוץ הקרוב, קובץ מאמרים של א.ב. יהושע: ציונות וישראליות מול הגולה. ישראליות כנומליזציה של הקיום היהודי הגלותי. < רואים אור בעברית: ואחר כך מה? שירים מאת שכיב ג'השאן; צהלת הגשם, שירים מאת אדמון שחאדה; הדרוזים בישראל: מעדה לעם! ספרו של אוסמה חלבי.

אוגוסט 17 < אלפי עובדים מפגינים מול הכנסת במחאה על התגברות האבטלה: עלייה של 60 אחוז לעומת השנה שעברה. 22 < כתבה במבט חושפת לראשונה את פעילותה של חברה ישראלית, "חוד החנית", בבעלות קציני צבא בכירים לשעבר, המספקת שירותי ביטחון וייעוץ בחו"ל. החברה נחשדת, בין השאר, במעורבות בהתנקשות מטעם בארונים הסמים בקולומביה במועמד לנשיאות שם. 25 < עוזי בנימין כותב בהאבץ: התקרנופות הטלוויזיה שבהנהגת אריה מקל וחיים יבין, הנענית להתערבות הפוליטית בתוכן השידורים, מרבה בסיקור הופעות סתמיות של שרים וממעיטה בסיקור האינתיפאדה.

בהכרה בחשיבותה של הנכונות לערער על אופיו האתנוצנטרי של יום השואה, ובצורך להציע תכנים חדשים שיאפשרו לבטא באמצעותם תחושת שייכות לקולקטיב הישראלי ההוֹרִיגָת מגבולות האתוס הציוני-יהודי-לאומי. אדם שהזדהה כניצול שואה כתב למנהל בית הספר: "אני מברך אותך על שבירת קשר השתיקה סביב רצח עם שבוצע נגד ארמנים, צוענים ואחרים. עוצמת זעקתנו כיהודים היא ברגישותנו גם כלפי בני אנוש אף שאינם יהודים" (ארכיון בית הספר). במאמר מערכת בעיתון הקיבוץ נכתב: "היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה". מנהל קדמה, סמי ש. שטרית, עשה את מה שכולנו לא העזנו לעשות. הוא שבר את המסגרת המקודשת, שנוצרה במשך עשרות שנים של טקסי יום השואה, והיתה בו התעוזה לצקת תכנים חדשים בסמלים שאף אחד לא העז לגעת בהם" (ערמוני 1995). נדמה כי תגובות אלה מעידות שהמעשה של קדמה ענה על צורך של רבים, ממגזרים שונים של החברה הישראלית, להגדיר מחדש את הזהות הלאומית לנוכח התגברות בולטות מרכיביה האתנוצנטריים של זהות זו.²

בעקבות הביקורת הציבורית ביקשו הורים ומורים של בית הספר לקיים, ערב יום השואה 1996, דיון מחודש במתכונת הטקס.³ סמי ש. שטרית, מנהל בית הספר אז, פתח את הדיון בהצגת הכוונה והעיקרון החינוכי שהנחו את ההחלטה מהשנה הקודמת. הוא הציע להתייחס לשואה מנקודת מבט אוניברסלית, בצד ציון משמעותה הייחודית לעם היהודי. טענתו היתה שביום זה, שבו הזרקורים כולם מתמקדים בעם היהודי, ניתנת לנו, כיהודים, הזדמנות נדירה להזכיר לעצמנו ולעולם שגזענות ושנאת האחר הן מפלצות אנושיות שנוצרו בידי בני אדם. ואולם, הדיון שהתפתח בעקבות דברים אלה לא התמקד במשמעות טקס יום השואה או באופיו, אלא בשאלה אם לקדמה ולחבריו – הורים, מורים ותלמידים – יש זכות לקבוע את אופיו של הטקס ולחרוג ממתכונתו הממלכתית המסורתית. הורים אחדים נרתעו מהשינוי, וחלקם טענו שאין להם או לבית הספר סמכות לעשות זאת. הורים אלה, מזרחים תושבי שכונת התקווה, הסבירו את רתיעתם באומנם שמאחר שהם ובני משפחתם תיהם לא חוו על בשרם את השואה – יש לשאול "אותם", אבל לא פירשו מי הם "אותם" שבסמכותם לאשר את שינוי הטקס. נשמעה גם טענה שמעמדו של בית הספר אינו מבוסס דיו, ולכן יש להימנע מצעדים מעוררי התנגדות וביקורת. יומיים לאחר מכן צוין יום השואה בבית הספר קדמה בהדלקת שש אבוקות ובהקראת הטקסט שקדם, שנה לפני כן, להדלקת הנר השביעי. המשתתפים הוזמנו להדליק את "הנר השביעי שלהם", וחלקם אכן עשה זאת.

הטקס בבית הספר קדמה חרג מהמתכונת המקובלת רק בהוספת האבוקה השביעית. ובכל זאת, הוא היה בבחינת קריאת תיגר על משמעות הזיכרון הלאומי בכללותו, ולכן על מהותה של הזהות הישראלית. טקס יום השואה, הממוקם ברצף מועדים לאומיים, נוגע בשורשיו של האתוס הציוני ובאופן מיסודו במסגרת המדינה; יחסן של קבוצות שונות אל האתוס הציוני מהווה עדות למעמדן ולמקומן בחברה הישראלית. אבל

ההחלטה לשנות את הטקס קשורה לא רק למעמדה של הקהילה שביט הספר משרת, אלא גם למעמדו של בית הספר במערכת החינוך כולה, במסגרת מגמות הביזור וההפרטה הרווחות מאז שנות השבעים. בהדגישו את ההיבט האוניברסלי של זיכרון השואה, מחדד הטקס בקדמה את העובדה שבעצם הקמתו מערער בית הספר על החלוקה הדיכוטומית בין תפקידה האוניברסלי לכאורה של המדינה לבין הפרטיקולריות כביכול של החברה, על הכוחות החברתיים הפועלים בה.

עמותת קדמה נוסדה ב-1993, בעקבות יוזמתו של ד"ר שלמה סבירסקי להקים בתי ספר תיכוניים עיוניים בשכונות המצוקה ובעיירות הפיתוח. העמותה – שיסודה בארגון ה.ל.ה., ארגון הורים למען החינוך בשכונות – פתחה תחילה שני בתי ספר, בתלפיות שבירושלים ובשכונת התקווה שבתל-אביב, ושנה לאחר מכן הקימה בית ספר נוסף בקרית מלאכי (אלגזי 1994). יוזמה זו יסודה בהבנה שאין להבחין בין חינוך לפוליטיקה, כלומר: בהבנה כי מקורם של הפערים החינוכיים בישראל אינו רק בשיטות החינוכיות הקיימות אלא גם באינטרסים הפוליטיים המבנים את מערכת החינוך בכללותה. יתר על כן, הפתרונות החינוכיים – מקורם באינטרסים פוליטיים; ומבחינה זו קדמה, כפתרון חינוכי, אינה שונה מפתרונות אחרים. על פי גישתה הפדגוגית של קדמה, השכונה, הקהילה המזרחית והמיקום המעמדי שבתוכה גדל/ה הילד/ה הם חלק מן הסביבה החינוכית, ולא מקום שממנו יש לברוח; ולכן יש לגייס את ההורים ולהפוך אותם לחלק אינטגרלי מהצוות המחנך ולשותפים לתהליך החינוכי. לעמדה זו משמעות פוליטית, שכן באמצעותה מבקשת קדמה להעניק משמעות חדשה לקהילה המיידית של הילדה. למעשה, קדמה מעמידה את עצמה כאלטרנטיבה למערכת החינוך הממלכתית, האוניברסלית לכאורה, שבה שייכויות מעמדיות ואתניות מאבדות כביכול את חשיבותן או את משמעותן. ואולם, בעוד שהמשמעותיות הפוליטיות של הפתרון הפדגוגי מבוססות בקרב מקימי העמותה, הרי שאין הן בהכרח נחלת כל חבריה. במלים אחרות, בין חברי העמותה יש הדוחים קשר זה בטענה כי יש לשמור על האוטונומיה של הסביבה החינוכית; אלה מקבלים למעשה את ההבחנה הדיכוטומית בין חינוך לפוליטיקה.

המדינה גם היא פועלת בהנחה מוצהרת של דיכוטומיה זו, שאותה היא שוללת במעשיה. המדינה תובעת מעמד אוטונומי לתחום החינוך, אך בו-בזמן פועלת בתחום זה הוא פוליטי במוצהר. כך, המדינה, המגבילה את האפשרויות החינוכיות בשכונות ובעיירות הפיתוח, מציעה למזרחים – באמצעות תוכנית האינטגרציה מראשית שנות השבעים – חינוך שמבטיח להם כביכול עתיד טוב יותר, ולכאורה בסביבה טובה יותר, כלומר, מחוץ לסביבתם המיידית. העיקרון המנחה של תוכנית האינטגרציה הוא לאפשר למזרחים השכלה עיונית בסביבה, שבה מאפיינים אתניים ומעמדיים אינם מהווים לכאורה גורם בתהליך החינוכי (סבירסקי 1990, 151–158). האינטגרציה מציעה למזרחים להתקבל לבית הספר העיוני כיחידים המוערכים לכאורה על פי רמתם, ולא על פי רקעם החברתי-כלכלי. יתר על כן, הנחת היסוד היא כי יש לחלץ את המזרחים

+ רואה אור בערבית: שורשי התיאטרון הערבי בפלסטין, מחקר של עפ"י שליוט. < התיאטרון הפלסטיני המקצועי היחיד, אל חכוואתי, שבמזרח ירושלים, נסגר לשלושה ימים בגלל מה שהשלטונות מגדירים כ"פעילות עוינת". < בעקבות שידור כתבה על תנאי החיים בכלא שכס מורה אריה מקל, מנכ"ל רשות השידור, להכין כתבה על פרעות תרפ"ט "לצורך - איזון".

'סטודיו, כתב'עת לאמנות', עורך חיים מאור, גיליון 1, יולי 1989.

ספטמבר 4 < ידיעות אחרונות מדווח על החמרה בהוראות הפתיחה באש בשטחים: נוהל מעצר חשוד באש חיה חל גם על רעולי פנים לא חמושים. 18 < מסימני הפרסטרופיקה בברה"מ: מתחדשים היחסים הדיפלומטיים בין ישראל להונגריה, אחרי 22 שנות ניתוק. 19 < הצתה, כנראה על רקע המאבק הפלסטיני, גורמת לשריפה ענקית בהרי הכרמל. 27 < אייבי נתן מורשע, על פי הודאתו, בפגישות ובמגעים עם אנשי אש"ף. נדון לשישה חודשי מאסר בפועל ומסרב לבקש חנינה מהנשיא. 28 < ארגון החמאס מוכרז כארגון טרור והחברות בו מוכרזות כבלתי חוקיות. 29 < חנינה לשלושה מחיילי גבעתי, שהורשעו בהתעללות במחנה הפליטים ג'באליה.

+ מתוך דו"ח בצלם על הריסה ואטימה של בתים בשטחים: 236 בתים נהרסו מאז תחילת האינתיפאדה. רק בשליש מהמקרים היתה העילה חשד לרצח. במקרים האחרים העבירות המיוחסות לאחד הדיירים קלות יותר. < המקלט, סרטו של רשיד משהראווי. < רואה אור בערבית התנועה האיסלאמית בנגדה המערבית וחבל עזה, ספרו של זיאד אבו עמר. תקליט חדש של אהוד בנאי, קרוב.

אוקטובר 3 < נפתח משפטם של שני חיילי גבעתי שהיו מעורבים בהתעללות בתושבי השטחים במהלך האינתיפאדה. בית המשפט הצבאי ידון אותם למאסר, אולם אלוף פיקוד הדרום יחון אותם, לאחר שיקבל את הטענה כי מילאו הוראות מפקדיהם, שלא הועמדו לדין. בעקבות המשפט ייחקרו שני קצינים בכירים על מתן פקודות לא-חוקיות. אל"מ יהודה מאיר, מפקד אזור שכס, יורד לדרגת טוראי לאחר שהורה לחייליו לשבור ידיים ורגליים. אל"מ אפי פיין, מפקד חטיבת גבעתי, יישלח ללימודים בחו"ל, שלאחריהם ישוב לצבא. 4 < ראש עיריית כרמיאל על ריבוי המשפחות הערביות שעוברות לגור בעירו: כרמיאל הוקמה במטרה ליידה את הגליל, עדיין לא הגיע הזמן לחיים משותפים; הערבים צריכים להישאר בכפריהם. 5 < שביתה בכפר יאנוח, במחאה על איומים חדשים בהפקעת אדמות בנצרת וכפרי האזור. כעבור שבועיים: שביתה מחאה של כפרים נוספים. 9 < חיילי מילואים מפגינים מול משרד הביטחון, בטענה כי אינם מבינים את הנדרש מהם בפעילותם בשטחים, ובתביעה כי הצבא ינסח במפורש את כללי ההתנהגות שם. 11 < טייס סורי נוחת במטוס מיג 23 בישראל. < כמה מאות פלסטינים מנסים למנוע מחברי תנועת "נאמני הר הבית" כניסה להר הבית. המשטרה מפזרת את המפגינים באמצעות גז מדמיע ומאפשרת לחמישה מחברי התנועה לערוך סיור מהיר במקום. 24 < רחבעם זאבי בכנסת: "כל יהודי שווה אלף ערבים". ועדת הכנסת תחליט שהתבטאות זאבי אינה גזענית.

+ אבי בניהו מדווח בעל המשמר על "נוהל עצירת חשוד מזורז", לפי עדותו של קצין מילואים: חייל אחד צועק "עצור", ובזמן יורה חייל אחר באוויר, וחייל שלישי יורה לעבר הרגליים. < הרב מנחם פורמן, ממנהיגי גוש אמונים, נפגש עם פייצל חוסייני. הרב פורמן מציע רעיון של "מדינה אנושית", מדינה אחת ושתי יישויות לאומיות שונות. < רואה אור בעברית: זכר לשכחה, יומן ביירות של מחמוד דרוויש, בתרגומו של שלמאן מצאלחה. < רואה אור בערבית: מחקרים בשיבה, ספרו של פהד אבו ח'דרה. < עבודות חדשות של דוד ריב בגלריה ארטיפקט בירושלים: ציורים בשחור-לבן על פי צילומים מהאינתיפאדה ועיסוק בשפת סימנים מופשטת: סמלים מסחריים וה"א"ב העברי והערבי. < גדעון עפרת אוצר בכמה חללי תצוגה בתלאביב את התערוכה: האמריקניזציה של האמנות הישראלית. < אדם ברוך מציג את ההצעה הישראלית לביאנלה של ונציה 90, במרכז הנופש מעלות ובמזיאון רמת-גן: "תערוכה נכונה הפועלת כאן ועכשיו בזמן אמת בתוך התרבות הישראלית". < "הערכת עצמנו ב-250,000 עותקים", מאמר של אמנון נבות במאזניים, על הצלחותיהם המסחריות של סופרים קאנוניים והיטשטשות הגבול בין "הסופר הגמור" לבין אפיגונים וגראפומנים.

מתרבותם ולהטמיעם בתרבות המיעוט האשכנזי, לשם יצירת חברה ישראלית מודרנית. ואילו להורים האשכנזים מובטח ש"תוכנית הלימודים לא תשתנה ושהרמה לא תונמך עקב האינטגרציה בבתי הספר שילדיהם לומדים בהם. הובטח להם שילדיהם יוסיפו לשמש 'דגמים תרבותיים' לילדים בני עדות המזרח... [ש]אמורים לאמץ את העמדות ואת דפוסי ההתנהגות של האשכנזים" (הלפר ושוקד 1985, 57).

הדיון בקדמה סביב מתכונתו של הטקס, המצביע על התפיסות השונות בעמותה עצמה ביחס למקומה בקהילה ובמדינה, מחדד את הדילמות שפניהן ניצבת קהילת בית הספר. מצד אחד, הרצון לספק לתלמידים את מה שהמדינה מונעת מהם, קרי: תעודת בגרות כתעודת כניסה לחברה; ומצד אחר, השאיפה להקנות מודעות פוליטית לגורמים ולתהליכים שהביאו למיקומם בשולי החברה. יותר מכך, בעוד שתוכנית האינטגרציה מציעה לכאורה למזרחים, כיחידים, שילוב בחברה, הרי שקדמה תובעת מהם להתאחד תחילה כקולקטיב. מנגד, כפי שמדגים הדיון בטקס יום השואה, התביעה להימנע ממעשים בעלי משמעות פוליטית מתעלמת מיחסי הכוח הפוליטיים שהביאו להקמתה של קדמה מלכתחילה.

הופעתה של קדמה צריכה אם כן להיבחן כביטוי של היחסים הבין-אתניים בישראל. קיומה נובע מצורך ממשי, שמקורו במיקומם המעמדי-כלכלי של המזרחים. ואולם, בהקשר של אופן פעולתה של המדינה מול קבוצות חברתיות ומעמדיות הנושאות מאפיינים אתניים, הקונפליקט המעמדי מועתק למימד התרבותי. קונפליקט זה ניכר בזרות המזרחים לסביבתם האשכנזית; בניכוס האתוס הלאומי על ידי האשכנזים; ובאופן רחב יותר, ביחס שבין אוניברסליזם לפרטיקולריזם במערכת החינוך הישראלית בכלל, ובקדמה בפרט. הבנת מקומה של קדמה במסגרת יחסי הגומלין בין מדינה לחברה בישראל, ובהקשר של הקונפליקט המעמדי-אתני, מובילה לדעתנו לערער ההבחנה שבין האוניברסלי לפרטיקולרי; כמו כן היא מובילה לטענה, כי כשם שאופן פעולתה של המדינה אינו אוניברסלי – שכן המדינה אינה אדישה למאפיינים הפרטיקולריים של הקבוצות החברתיות המרכיבות אותה – כך התפיסה, הרואה בקדמה פעולה בעלת מאפיינים פרטיקולריסטיים, מחטיאה את פועלה של העמותה להבניית המזרחים כחלק מהקולקטיב הישראלי. קדמה נוסדה מתוך כישלון תוכנית האינטגרציה בחינוך, ובכך היא מהווה אלטרנטיבה לתוכנית זו. תוכנית האינטגרציה נועדה לא רק להביא לצמצום הפערים החינוכיים בין מזרחים לאשכנזים, אלא בעיקר לבטל את תחושות הניכור בין "ישראל השנייה" לבין "החברה הישראלית" הצינונית, המודרנית, הדמוקרטית, המערבית. המדינה אינה גורם ניטרלי בקונפליקט זה, וכבעלת אינטרס בייצור הדימויים הללו היא פועלת לחיזוק ההנגדה שבין "אשכנזיות" לבין "מזרחיות". ואולם, הנגדה זו מייצגת קונפליקט שהוא מעמדי ולא רק אתני. מדדים כלכליים והשכלתיים מראים שבשני העשורים האחרונים הפער הכלכלי בין אשכנזים למזרחים מחמיר והולך (כהן והברפלד 1995) וכי מוצא אתני הוא עדיין משתנה רלוונטי בניבוי המיקום המעמדי והחברתי בישראל (סמוחה 1993; פלד 1996א).

בולט אף יותר לנוכח התפלגות הזכאות לתעודת בגרות ולתארים אקדמיים (כהן והברפלד 1995; סבירסקי 1990; מרכז אדווה 1996).

אופן פעולתה של המדינה בחינוך קשור במיקומה הדומיננטי של האליטה האשכנזית השולטת בתהליך בניין האומה, ואשר מנכסת את האתוס הלאומי-ציוני בשלושה היבטים: אליטה זו מאמצת את השיח המודרני, וכך מאפשרת למדינה לייצר ולשעתק את דימויה כמדינה דמוקרטית למרות הפרקטיקות הלא-דמוקרטיות שלה (פרקטיקות כאלה ננקטות למשל ביחס לפלסטינים בשטחים הכבושים, או במתן המתמשך של סמכויות-יתר לרשות המבצעת במסגרת תקנות לשעת חירום). בו-בזמן אליטה זו מחזקת את דימוי האשכנזים כמערביים (למרות שהמוצא של רובם מזרח אירופי), וכך אף מייצרת את דימויו של הלא-אשכנזי כלא-מודרני, לא-דמוקרטי ולא-מערבי בהגדרה. יתר על כן, מאחר שדימויה של המדינה המודרנית המערבית-דמוקרטית נסמך על תפיסתה כאוניברסלית, נובע מכך, בהקשר הישראלי, כי מי שאינו אשכנזי אינו אוניברסלי. לפיכך המזרחיות מאופיינת בהיותה לא-מודרנית, לא-דמוקרטית, לא-מערבית ובמלים אחרות: פרטיקולריסטית. בהקשר זה, הדימוי הבדלני שהוצמד לכל התארגנות "עדתית"-מזרחית במישור הפוליטי שימש לביסוס מעמדה הדומיננטי של המדינה, בד בבד עם הבטחת ההגמוניה של המפלגות שיצגו ציבור אשכנזי ברובו.

מתיאור זה עולה, כי המדינה הישראלית אינה יכולה להיחשב כמייצגת ערכים אוניברסליים ביחס לאזרחיה. שכן, בפועלה היא אתנו-צנטרית, הן ביחסה לאזרחים הלא-יהודים והן אל מול דימויה העצמי המערבי. בו-בזמן משמש הדימוי האוניברסלי של המדינה להסוות מעמדם הדומיננטי של יהודים ממוצא אשכנזי, אשר באמצעות ניכוס האתוס הציוני שמרו על עמדות המפתח שלהם בפוליטיקה ובכלכלה הישראלית. כך מתאפשרת הצגת הקונפליקט המעמדי כקונפליקט אתני המתקיים בין שתי "תרבויות" מובחנות והומוגניות לכאורה. לכן, כשהאחת מאמצת את תפקיד התרבות המודרנית-מערבית-דמוקרטית, על השנייה נכפה תפקיד התרבות המסורתית-מזרחית הלא-דמוקרטית. מערכת החינוך הממלכתית, המייצגת לכאורה את הערכים האוניברסליים, היא בפועל מערכת פרטיקולרית המאמצת את ערכי הציבור היהודי-אשכנזי (סבירסקי 1990, פרק 2). זאת, לא רק בשל הזיהוי של האתוס הלאומי עם ההיסטוריה של יהודי מזרח אירופה אלא, ובעיקר, בשל כוחו של ציבור זה לגרום למערכת לתמוך באינטרסים הפרטיקולריים שלו – הן בעיצוב תכני הלימוד והן בבניית המערכת. במצב יחסים זה מקבלת קדמה, הממוקמת בשכונות העוני שבהן רוב התושבים מזרחים, את תפקידו של הפרטיקולרי. ואולם, הדימוי של קדמה כאלטרנטיבה פרטיקולריסטית עשוי להתברר כמוטעה ככל שהחינוך האזרחי, הממלכתי, נחשף כחלק מהדימוי האוניברסליסטי המטעה של המדינה. הפרקטיקות של המדינה מעדיפות, במודע או שלא במודע, את האינטרסים של תלמידים המשתייכים לקבוצות החזקות, המבוססות. לכן, במסגרת יחסי הכוח הבין-אתניים הקיימים, פעולת מערכת החינוך היא

נובמבר 3 < ישראל ואתיופיה מחדשות את היחסים הדיפלומטיים ביניהן. 19 < שלוש נשים נבחרות בפעם הראשונה למועצה הדתית בתל-אביב. 21 < אל איתחאד: לפי מחקר של משרד הפנים: "היישוב היהודי העני ביותר (ירוחם) עשיר יותר מהיישוב הערבי ה'עשיר ביותר' (מעליא)". 23 < מבקרת המדינה מציעה בוועדת הכנסת להוציא את סמכות החנינה מידי הנשיא, לאחר שזו הפכה לכלי פוליטי. ההצעה נדחת.

+ העלוקות, מאת משה בדש. ספר בהוצאת המחבר, בו מספר בדש על רדיפתו על ידי שלטונות מס הכנסה, המושחתים, לטענתו. < מקיבות לנח, תערוכת יחיד של דגנית ברסט במוזיאון ישראל. < תיאטרון אל חכוואתי בסיבוב הופעות באירופה עם המחזה סיפור כפר שמא. < רואה אור בערבית: ספר היציאה השני, קובץ שירים של חנא עואד. < מנטה, תקליט חדש של מרגלית צנעני.

דצמבר 13 < תלמידים בבית הספר המקיף אל מכר-אלג'דיידה נעצרים ומורחקים עקב השתתפות בפעולות הזדהות עם האיתופאדה. תלמידי בית הספר ישבתו למען שחרור חבריהם והחזרתם לבית הספר. 22 < בית המשפט מזכה את הרב לוינגר מאשמת התפרצות לבית ערבי בחברון ותקיפת יושביו. את התפרצותו ללא רשות לבית מפרש בית המשפט במסגרת יחסי שכנות, ומקבל את טענתו כי נכנס כדי לברר ריב שאירע בין בתו לבין בת השכנים, ובמטרה להמעיט חיכוכים. 29 < "יום נשים לשלום", כינוס של ארגוני נשים למען השלום. לאחר הכינוס מצטרפות הנשים להפגנה משותפת עם "נשים בשחור": ששת אלפים נשים צועדות מכיכר צרפת בירושלים לכיוון העיר העתיקה. ההפגנה מכוזרת באמצעות גז מדמיע על ידי המשטרה לאחר שאחת המפגינות מניפה דגל אש"ף. 30 < הפגנה ראשונה של שלום עכשיו בשיתוף עם תנועות פלסטיניות. אלפי משתתפים מקיפים את חומת העיר העתיקה בירושלים ומשליבים ידיים. חמישים פצועים בהיתקלויות בין המשטרה לבין מפגינים פלסטינים. חברי כנסת ערבים טוענים כי הזכו. המשטרה מדווחת על סיסמאות לאומניות וידוי אבנים. אורי ניר מצטט בהאבץ את אחד המארגנים: הצלחת ההפגנה היתה תלויה בכך שלא ייווצרו התקבצויות של פלסטינים לאורך המסלול ולא יונפו דגלי אש"ף. 31 < ראש הממשלה, יצחק שמיר, מכפר את השר עזר ויצמן, בעקבות ידיעות על קשריו ומכשיו עם אנשי אש"ף. המידע נמסר, בין היתר, בעקבות ציתות השב"כ לקו הטלפון של השר. שמיר חוזר בו בעקבות לחץ שמפעילה מפלגת העבודה.

+ מתוך דו"ח בצלם על הכפרות זכויות האדם בשטחים: מאז תחילת האיתופאדה נהרגו חמש מאות שמונים ושישה פלסטינים בשטחים. מהם שלושים ושבעה ילדים בני פחות מ-12, ותשעים וארבעה בני 13-16. תשעה עשר ישראלים נהרגו, עשרה מהם חיילים ותשעה אזרחים, בהם שלוש פעוטות. חמישים ושמונה פלסטינים גורשו מהשטחים. עשרים וחמישה פלסטינים נהרגו, על פי החשד, בידי מתנחלים, שרק שניים מהם הובאו לדין עד כה. < פרננדו, הצגה לפי מחזה של רוני פינקוביץ', בתיאטרון הבטון, תיאטרון חדש המוקם במפעל נטוש לסוכר באזור התעשייה בגבעתיים: ארוחת ערב בבית בורגני עם החתול פרוזו. ליל של עברית, אנגלית, גרמנית, ערבית וג'בריש. < מחזהו של ז' פ. סארטר, מתים ללא קברים, מוצג בתיאטרון אל וארש אל פני בנצרת. < "עם האיתופאדה עד לשמש": פסטיבל ספרות בנצרת. < גיליון מיוחד של פוליטיקה, בעריכת בתיה גור, מוקדש לעיירה אופקים: ניסיון לנתח את "הפער" התרבותי והחברתי בין עיירות הפיתוח לבורגנות האשכנזית. סמי שלום שיטריט יגיב בגיליון 32: "והנה היא/ קופצת אחרי שנות דור/ בנסיעה של שעה שעתיים/ בשליחות של חוגי מצפון/ חברה, מדיניות. תרבות/ עכשיו זה חומר טוב הכאב הזה/ עכשיו זה 'אין' הכאב הזה/.../ הניחו לי בפצע/ שום זכות אין לכם/ הכאב הזה הוא שלי אל תגעו בפצעי." < רואים אור בערבית: המסע השני, מאמרים על "ספרותנו המקומית", מאת חביב בולוס; בית הגשם, קובץ שירים מאת נזיה ח'יר; הסיפור הפלסטיני בעימות של יוני, ספרו של נביה אל קאסם; אנציקלופדיית ארצנו פלסטיני; זע'אריד אל נתפאדה, מאת מוחמד ותד. < פרשות רצח, מאת הסופר הגרמני מנפרד פרנק, מופיע בסדרת פרוזה אחרת: ניסיון של הסופר לשחזר את אירועי ליל הבדולח, אותם חווה כילד, תוך שימוש בחומרים ארכיוניים ובזיכרונות ילדותו. < תקליט חדש לרפי פרסקי, כמה פעמים ספרת עד עשר.

מחמוד דרויש / זכר לשכחה

'זכר לשכחה: הזמן ביירות, המקום: אוגוסט, יומן ביירות של מחמוד דרויש, תרגם סלמאן מצאלחה, הוצאת שוקן, תל-אביב.

פרטיקולריסטית ואתנוצנטרית, ותחושות הזרות והניכור המתעוררות בקרב תלמידיה ובוגריה מהקבוצות החברתיות הנשלטות הן לפיכך בלתי נמנעות. כך, בעוד שהאוניברסליות של המדינה נחשפת כפועלת לביסוס אינטרסים פרטיקולריים של קבוצות דומיננטיות, הפרטיקולריזם של קדמה יכול לשמש לקידומן של מטרות אוניברסליות. ואמנם טקס יום השואה שהצגנו בראשית דברינו הוא אך דוגמה אחת לגישה חינוכית אוניברסליסטית של בית הספר. תוכנית הלימודים מבוססת על חשיפת התלמידים לתרבויות שונות דרך הספרות וההיסטוריה, תוך הקפדה על איזון בין יוצרים ליוצרות, בין חומר מקורי למתורגם, וכן תוך הימנעות מחומרים דכאניים או גזעניים. קיימת מודעות לבעיות מגדר, וביוזמתן של מורות בית הספר ישנה הקפדה על שפה לא מפלה. במסגרת לימודי החברה לכל אחת ואחד יש מקום לסיפור שלה ושלן, כך שאין היררכיה בין ההיסטוריה הקונקרטית של כל אחת ואחד. באמצעות שילוב ההיסטוריה של המזרחים – שאינה נכללת בתוכניות הלימודים המקובלות – בהיסטוריה של המדינה ביקש בית הספר קדמה למלא למעשה את תפקיד המדינה, ולכלול את המזרחים בקולקטיב הלאומי – לא כיחידים אלא כקולקטיב. כך, למשל, במסגרת תוכנית הלימודים תלמידי בית הספר כותבים את ההיסטוריה של משפחותיהם, ומציעים פרשנות אוטונומית להיסטוריה של המזרחים בהקשר הרחב של ההיסטוריה של עם ישראל.⁴ למעשה, חל כאן היפוך בין המחויבות המוצהרת של המדינה לאוניברסליות לבין הפרטיקולריזם המיוחס לקדמה. לטענתנו, קדמה, ככל גורם חינוכי אחר, מייצגת אינטרס פרטיקולרי. אולם הגישה החינוכית-פוליטית שהיא מייצגת אינה אתנוצנטרית. גישה זו באה לידי ביטוי בפרשנות האוניברסליסטית שהציעה קדמה לטקס יום השואה, אל מול התפיסה האתנוצנטרית המתבטאת במתכונת הטקסטית המקובלת במערכת החינוך המדינתית. במלים אחרות, קדמה, ממיקומה בשכונת התקווה, בקרב הציבור המזרחי, העני, הפרטיקולרי, מערערת על האוניברסליות כביכול של המדינה ומציעה לקהילה – הורים, מורים ותלמידים – הזדמנות לתבוע מחדש את חלקה בציבוריות הישראלית.

המדינה, החותרת לביסוס מעמדה ההגמוני, נוטה ליצור הבחנות התומכות בדימויה כמייצגת ערכים אוניברסליים אל מול החברה. בנקודה זו, נקשר הניסיון להפריד בין חינוך לפוליטיקה ליצירת הדיכוטומיה בין אוניברסליות לפרטיקולריות. המדינה, אשר סירבה להקים מיוזמתה בתי ספר תיכוניים עיוניים בשכונות ובעיירות הפיתוח, ממלאת תפקיד בשימורם ובשעתוקם של יחסי העוצמה החברתיים. הכרתה של המדינה בהקמת קדמה נדמית כסותרת טענה זו. אך כל עוד מצליחה המדינה לשמור על חלוקת התפקידים בינה לבין קדמה, כלומר על פועלה האוניברסלי לכאורה כנגד התנהגותה הפרטיקולרית כביכול של האחרונה, הרי שההכרה בקדמה היא חלק ממאמציה של המדינה לשמר את דימויה האוניברסליסטי – וזאת, בעיקר לנוכח מגמות ההפרטה והביזור של החינוך בישראל בעשור האחרון. המדינה תומכת לכאורה בקדמה, בהסתייגות, מתוך כוונה כפולה: מצד אחד, היא מבקשת להכיל, ובתוך כך

אולי אף לנטרל, את הקוראים עליה תיגר; ומצד אחר, היא מעוניינת להמשיך לתמוך בשכבות החזקות. באופן דומה, הדגשת הדיכוטומיה בין חינוך לפוליטיקה מעצימה את יכולתה של המדינה להציג את קדמה כפרויקט מתבדל, שמתקיים אך ורק במישור התרבותי, וללא קשר לכאורה ליחסים המעמדיים בין מזרחים לאשכנזים בישראל. המדינה מדגישה אם כן שתמיכתה בקדמה מבטאת עמדה חינוכית ולא פוליטית, ואגב כך היא מחזקת את דימויה האוניברסליסטי. מעניין לציין, כי המדינה הסכימה להקמתו של בית ספר יחיד בתל-אביב (שם ייבלע ממילא במערכת חינוך הטרוגנית וחזקה). אבל היא התנגדה נחרצות להקמת בית ספר דומה בקרית מלאכי, שכן זה היה עלול לשמש איום משמעותי על בית הספר המקיף היחיד הפועל בעיר. בית הספר, שנפתח לבסוף, נסגר כעבור שנה בשל התנגדותן של המדינה והרשות המקומית.

ואולם, יחסה של המדינה אל קדמה היה רק חלק ממכלול הדיאלמות שניצבו בפניה. בעוד שהמדינה ביקשה להכיל את אלה הקוראים עליה תיגר וכך לחזק את דימויה האוניברסליסטי – מזרחים תושבי השכונות חששו מהפרטיקולריזם, המסמל כביכול את היותם מחוץ לחברה. הורים בשכונת התקווה מעדיפים שילדיהם יילמדו מחוץ לשכונה, משום שאינם מקבלים את טענת מקימי קדמה כי רק באמצעות הכרה פוליטית במיקומם יוכלו הם וילדיהם להיחלץ משוליותם החברתית. הם מאמינים בקיומה של מערכת חינוך א-פוליטית, ובכך שילדיהם יוכלו לזכות בהשכלה ובתעודת בגרות אם יילמדו בבתי הספר היוקרתיים הממוקמים מחוץ לקהילתם. יתר על כן, גם בין הורי התלמידים בבית הספר לא הכל הסכימו שאי-אפשר לנתק את המסר הפדגוגי של קדמה מן המטרות הפוליטיות שלו. קדמה פעל בתוך קהילה למורת אכזבות, הזקוקה קודם כל להצלחה פדגוגית כהוכחה לקשר המהותי בין חינוך לפוליטיקה. לשם כך נדרשו אורך רוח והתגבשות של קהילה חינוכית פוליטית.

תמר ברקאי – וולפסון קולג', אוניברסיטת אוקספורד

גל לוי – בית הספר לכלכלה ומדע המדינה, אוניברסיטת לונדון

* אנו מבקשים להודות לזאב אמריקאי, יואב פלד, רוג'ר קריספ, לאה רוזן, סמי ש. שטרית ויהודה שנהב על הערותיהם.

¹ כל הציטוטים בפיסקה זו לקוחים ממאמרה של רון 1995.

² על תהליך זה וביטוייו בציבוריות הישראלית ראו Kimmerling 1985.

³ מנהל בית הספר נענה לבקשתנו להיות נוכחים בדיון. הדברים שלהלן מבוססים אם כן על רשימותינו מהדיון.

⁴ על היעדר המזרחים מכתביב ההיסטוריה הלאומית ראו בן-עמוס 1995, וכן גל 1997. על תוכנית הלימודים של קדמה בכלל, ועל פרויקט "ההיסטוריה שלי" בפרט, ראו אלגזי 1995.

"היכן אני נמצאת", מאת אורי קסטל-בלום, עמודים לספרות עברית, זמורה ביתן.

ינואר 25 > הצתת המסגד בכפר רהט במשולש על רקע ניסיונו של ראש המועצה, השיח' ג'ומעה אל קצאצי, להיאבק בסחר בסמים. >30 הכנסת מאשרת את חוק הרשות השנייה לרדיו ולטלוויזיה. לפי החוק תוקם מועצת רשות שנייה, שתפרסם מכרז להקמת ערוץ שידור מסחרי שיחולק בין שלושה זכיינים. מו"לים של עיתונים יומיים מוגבלים ל-10 אחוזים בעלות בקבוצות שייגשו למכרז. בעקבות לחצים תוקל ההגבלה ותאושר בעלות עד 25 אחוז. > חיים אדרוקה מוכר בחנות המתנות שלו, ברחוב אלנבי בתל-אביב, אבנים מחומת ברלין הקורסת. > מופע של להקת סלמא לריקוד בנצרת. > אהבתה של לונה אדלר, סרטו של אברהם הפנר. > הדבר לעין חבוב, סרטו של דורון ערן, על פי ספרו של עמוס קינן. > שירים בעמק הברזל, מאת יצחק לאור.

פברואר 4 > בפיגוע באוטובוס תיירים ישראלי במצרים נהרגים עשרה מטיילים ונפצעים שישה-עשר. > שידור ראשון בטלוויזיה בכבלים בראשון לציון. > תלמידי רוגוזין בדרום תל-אביב משביתים את בית הספר במחאה על החלטת העירייה לסגור ולהעביר את התלמידים לבית ספר בצפון העיר. דורשים: אינטגרציה בדרום. >12 ישיבה סוערת של מרכז הליכוד. יצחק שמיר מודיע על נכונות הממשלה לפתוח בשיחות שלום, ורומז מה יהיה הרכב הממשלה הפלסטינית לשיחות: מגורשים - כן, תושבי מזרח ירושלים - לא. אריאל שרון מודיע על התפטרותו מהממשלה, חוטף מיקרופון במהלך ההצבעה על הודעת שמיר ומקריא הצעות לסדר: "מי בעד חיסול הטרור!". >23 הוועידה מתפוצצת. > שיחת השבוע, קומיקס של דודו גבע בהעבי: "מן המפורסמות היא שאנו חיים בזמנים דרמטיים. אימפריות קורסות, פרות קדושות נשחטות ואיישקט כללי. מי כמוני מבין את ראש ממשלתנו שמיר. גם אני נאחז בקיים בכל כוחי. משתדל לא להתרגש, נמנע מתנועות מיותרות, בדרך כלל יושב במטבח בפינה, רחוק מהחלון. וכשנהיה מסוכן נכנס לארון הירקות". >27 ישראל מחדשת את קשריה הדיפלומטיים עם פולין. > שביתה כללית במגזר הערבי במחאה על המשבר הכספי של הרשויות המקומיות הערביות.

+ היכן אני נמצאת, "רומן פיקרסקי" מאת אורי קסטל-בלום. > סוגרים את הים, קובץ סיפורים של יהודית קציר. > נשיקה אחרי הפרידה, קובץ שירים של פארוק מואסי. > שובו, סרטו של שבי גביזון: אשר ישורון, אופורטוניסט שרמנטי, הופך לגורו לחבורת תל-אביבים ומטיף להם לחשוב פחות ולהרגיש יותר. הסרט זוכה להצלחה קופתית וליבירות נלהבות והופך ל"סרט פולחן" ישראלי. > תקליט חדש של אתי אנקרי: בואה לך בעיניים. > שתי עבודות של ארנון בן דוד, שכללו כתובות נגד הכיבוש, הוסרו מתערוכה בתיאטרון ירושלים.

מרס 15 > לראשונה נופלת ממשלה בהצבעת אי-אמון. ממשלת האחדות, בראשותו של יצחק שמיר, נופלת בהצבעת אי-אמון ברוב של 60 כנגד 55, לאחר שחברי ש"ס מצביעים נגד הממשלה. ההצבעה נתקיימה על רקע סירובו של יצחק שמיר לתביעה האמריקנית לקיים שיחות שלום עם נציגים פלסטינים מהגדה והרצועה. ראש האופוזיציה, שמעון פרס, ושר הפנים, אריה דרעי, חוברים יחד לתמרון שיצחק רבין מכנה "התרגיל המסריח". התרגיל נכשל, ממשלת האחדות מתפרקת, יצחק שמיר נשאר ראש הממשלה, ומעמדו של אריה דרעי מתחזק. >22 שבעה חיילים נהרגים בהתנגשות בין שני מסוקי צה"ל בבקעת הירדן. >26 הרב שך נואם בהיכל הספורט ביד אליהו במהלך כנס ארצי ראשון של תנועת דגל התורה שנערך בהשתתפות למעלה מעשרת אלפים אברכים ליטאים: התורה היא המולדת האמיתית של עם ישראל, למולדת הטריטוריאלית אין ערך, הקיבוצים ניתקו כל קשר למסורת והם אוכלי שפנים וטרפות אחרות: "וכי זה נקרא עם יהודי? ואותם צריכים להחזיק ולשלם את חובותיהם, על ידי תשלום מסים... אם תהיה מלחמה, במה הם יילחמו? הרי האומות יותר חזקים מהם!" > הנאום זוכה לכינוי "נאום השפנים" ומעורר סערה ציבורית. >28 שני קציני מילואים שובתים רעב למען שינוי שיטת הבחירות. > ביוזמת הליכוד, המערך, התחייה, מולדת, צומת אגו"י וש"ס, הכנסת חוזרת וקובעת כי "ירושלים המאוחדת והשלמה בריבונות ישראל היא בירתה של מדינת ישראל". > חד"ש ומד"ע מתנגדות; רצ נעדרת, מפ"ם נוכחת בלי להצביע.